

tisch identiteitsbeeld. De recente theorievorming over het sociale en culturele begrip identiteit, met zijn geïmpliciteerdheid in ruimte, tijd en sociale diepte, en zijn wisselwerking tussen imago en zelfbeeld, is tot nu toe vrijwel geheel aan hen voorbijgegaan. Eigenlijk is dat ook het geval in dit boek, waar door de complexe politieke, historische en culturele ontwikkelingen van de stad juist het identiteitsbeeld tot uitdagende vragen leidt. Het werk presenteert zich per saldo dus als een boeiende en rijk gevulde, maar ondanks de verlokkelijke

titel tamelijk traditionele, naar binnen gerichte stads-geschiedenis. Daar is op zichzelf niets mis mee en zowel de Roermondse als de historici zullen er blij mee zijn, maar het zou mooi zijn als het een opstap blijkt naar vervolgstudies die de globaal geschetste problematiek verdiepen, het beeld theoretisch onderbouwen en nieuwe dimensies aan de analyse toevoegen.

WILLEM FRIJHOFF

R.H. ALMA ET AL. (RED.)

HERVONDEN STAD 2015

20E JAARBOEK VOOR ARCHEOLOGIE, BOUWHISTORIE EN RESTAURATIE IN DE GEMEENTE GRONINGEN

Groningen (Stichting Monument & Materiaal en Dienst RO/EZ), 2015, 188 pp., ill. in kleur en z/w, ISSN 1386 0208, € 13,50

DIRK J. DE VRIES EN HENRY KRANENBORG (RED.)

ONZICHTBAAR ZWOLLE

ARCHEOLOGIE EN BOUWHISTORIE VAN DE STAD

Zwolle (Gemeente Zwolle i.s.m. SPA uitgevers) 2015, 372 pp., ill. in kleur en z/w, ISBN 978 90 8932 126 8, € 34,95

In 2015 verscheen de twintigste *Hervonden stad*, het jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie van de gemeente Groningen en de Stichting Monument & Materiaal. Het jaarboek is een beproefd middel

om vanuit gemeentelijke context kennis met betrekking tot historisch onderzoek voor een breder (vak)publiek toegankelijk te maken. Ook andere steden dan Groningen hebben in het verleden soortgelijke reek-

sen opgezet, zoals de archeologische en bouwhistorische kronieken van de gemeente Utrecht (1972-1992) en de jaarboeken monumenten en archeologie van de gemeente Amsterdam (2001-2011). Maar met uitzondering van Groningen is geen enkele Nederlandse gemeente er in de afgelopen decennia in geslaagd een reeks op te zetten die met zo'n ijzeren regelmaat verschijnt en die wars van allerlei modieuze tendensen laat zien welke onderzoeksresultaten archeologen en bouwhistorici te bieden hebben – doorgaans in het kader van lopende bouwprojecten. Alleen dit al verdient groot respect.

Het twintigste jaarboek *Hervonden stad* heeft veel te bieden. Het jaarverslag archeologie over 2014 geeft, evenals het jaarverslag bouwhistorie een overzicht van de lopende projecten, waarin de belangrijkste resultaten van veelal kortlopende onderzoeken en waarnemingen zijn beschreven. Het verslag van restauraties laat een aantal successen zien, waaronder het integreren van onderzoeksresultaten in het transformatieproces, maar ook de moeilijkheden, zoals het volbouwen van een monumentale kapconstructie of de invulling van een binnenterrein.

Na deze drie overzichten bevat het jaarboek een aantal artikelen gewijd aan bijzondere onderwerpen als een nissengevel met visgraatvullingen, behorend bij een fors stenen huis van rond 1300, die in een pand aan de Oosterstraat schuil bleek te gaan. Deze spectaculaire vondst is nu een van drie voorbeelden van nissengevels in een profane context in Noord-Nederland. De gevel is opgemeten en gescand en de bouwgeschiedenis van het huis wordt uit de doeken gedaan, waarna de gevel in bredere architectonische context wordt gezet. Andere bijdragen zijn gewijd aan in Groningen geslagen munten en de geschiedenis en restauratie van een recentelijk herbestede boerderij aan de Noorddijkerweg 12. Archeologische resten hiervan gaan terug tot de veertiende of vijftiende eeuw; zestiende-eeuwse eikenhouten staanders werden in de huidige negentiende-eeuwse constructie hergebruikt. Het woonhuis werd in 1934 vernieuwd.

Een mooie bijdrage is gewijd aan twee opgegraven Venetiaanse glazen. Dit glas werd vanaf de zestiende eeuw in Antwerpen, Luik, Middelburg en Amsterdam geproduceerd, maar ook in Bohemen en Silezië. De in Groningen opgegraven exemplaren zijn waarschijnlijk afkomstig uit Duitsland. Overige artikelen zijn gewijd aan de dooptuin van de Nieuwe Kerk, de geschiedenis van Oude Boteringestraat 44, art-nouveau-tegeltableaus en de restauratie van de Watertoren Noord, die in 2014 in gebruik werd genomen als multifunctionele theaterzaal.

Van een heel ander kaliber is *onZichtbaar Zwolle*. Kwam deze stad in 2015 vooral negatief in het nieuws vanwege de sloop van de deels nog vijftiende- en zestiende-eeuwse Tijlpanden aan de Melkmarkt, met deze publicatie wordt een ander licht geworpen op de

omgang met oude gebouwen in de stad. Na eerdere inventarisaties werd in 2007 begonnen met een bouwhistorische inventarisatie van meer dan 400 objecten in de stad, die mede tot de voorliggende publicatie heeft geleid. *onZichtbaar Zwolle* is een veelzijdig themaboek over archeologie en bouwhistorie, waarin de nieuwste inzichten omtrent de stadsontwikkeling en tal van vondsten op met name bouwhistorisch gebied worden gepresenteerd. Het boek zoekt daarmee aansluiting op de vijfdelige reeks *Archeologie en bouwhistorie in Zwolle*, die tussen 1993 en 2005 werd uitgegeven, en biedt bovendien een aanvulling vanuit historisch-materieel perspectief op de stadsgeschiedenis die Jan ten Hove in 2005 onder de titel *De geschiedenis van Zwolle* publiceerde.

Na een historiografische en methodische inleiding wordt ingegaan op de stedelijke ontwikkeling tot 1400 vanuit archeologisch perspectief. Hierbij worden vondstcomplexen vanaf de Karolingische periode in chronologische volgorde en in een historisch kader gepresenteerd. Zwolle kreeg in 1230 stadsrechten, maar van de eerste stadsmuur is nauwelijks iets teruggevonden en het tracé ervan is niet bekend. Een stadsbrand in 1324 is slechts schriftelijk overgeleverd, hoewel de stad daarna wel langzaam schijnt te zijn versteend. In ieder geval zijn voorbeelden van stenen huizen uit de tweede helft van de veertiende eeuw bewaard gebleven. Vermoed wordt dat ook kort na 1324 met de bouw van de tweede stadsmuur is begonnen, waarna de stad in de vijftiende eeuw aan de noordzijde nog enigszins werd vergroot. In dit kader fascineert de vondst van een bijna één meter dikke muur in een aantal panden rond de oudste kerk, die het verloop van de eerste stadsmuur zou kunnen markeren (p. 71-75).

De bundel biedt artikelen over bij bouwhistorisch onderzoek aangetroffen dwarshuizen, de muurhuizen die vanaf de zeventiende eeuw aan de binnen- en buitenzijde van de middeleeuwse stadsmuur werden gebouwd en middeleeuwse huizen in de wijk Waterstraat. Een mooi artikel van Wijnand Bloemink en Agnes Hemmes geeft gedetailleerd inzicht in de bevestiging van het Noordereiland in het begin van de zeventiende eeuw en de daarop staande bebouwing (p. 170-195). Jacco Vromen neemt meerdere bijdragen voor zijn rekening, onder andere over de ontwikkeling van de Nieuwe Markt, Dirk de Vries gaat in op de geschiedenis van Melkmarkt 14, waarna Peter Boer Zwolse kapconstructies van de late zestiende tot de late negentiende eeuw belicht. Vanaf het midden van de zeventiende eeuw werden de kappen in Zwolle steeds vaker in rondhout uitgevoerd. De auteur zet deze kappen in perspectief van andere Nederlandse steden en schenkt aandacht aan hergebruik van ouder hout. Na bijdragen over de geschiedenis van de leerindustrie, bebouwing op de voormalige wallen en transformaties in de Diezerstraat in de negentiende en twintigste eeuw, wordt de bundel afgesloten met een artikel over

naoorlogs erfgoed van de hand van Johan Teunis. De artikelen in de bundel worden afgewisseld met tekstblokken over onderwerpen als het monumentendepot, beeldhouwwerk, schilderijen, kleurgebruik en losse vondsten. Het boek bevat vele goede foto's, historische afbeeldingen en heldere kaarten.

Zowel *Hervonden stad* als *onZichtbaar Zwolle* – hoe verschillend beide bundels ook zijn – bieden een schat aan kennis en gegevens. Hoewel beide in de eerste plaats gaan over de gebouwen in de behandelde steden Groningen en Zwolle zelf, is hun waarde niet beperkt tot het lokale. Door de ontsluiting van onderzoek wordt niet alleen verantwoording afgelegd van met gemeenschapsgelden uitgevoerd onderzoek, maar wordt het mogelijk bredere verbanden te zien voor wat betreft bouw- en architectuurhistorische fenomenen en ontwikkelingen van Nederlandse steden. De bundels maken duidelijk hoezeer de materiële verschijnings-

vorm van de geschiedenis zoals die in oude gebouwen is neergeslagen – die echter in de vele stedenatlassen en stadsgeschiedenissen meestal weinig aan bod komt – uiteindelijk de werkelijke afspiegeling vormt van de collectieve stedelijke geschiedenis.

De geschiedenis van Groningen en Zwolle is door deze publicaties tastbaarder geworden, er kan worden gereflecteerd en onderzocht waarin het bouwen in Groningen of Zwolle verschilt van andere steden. Publiceren over lokaal onderzoek vanuit gemeentelijke context is allerm minst vanzelfsprekend. Voor de bouw- en architectuurhistorische referentiecollectie van Nederland is lokaal onderzoek echter van het grootste belang. Beide bundels maken dit op een aantrekkelijke manier duidelijk.

GABRI VAN TUSSENBROEK

